

АРМІЯ В ОХОРОННІЙ СИСТЕМІ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО (КВІТЕНЬ-ГРУДЕНЬ 1918 р.)

О.В. ТИМОЩУК

Згідно з таємними домовленостями між начальником штабу німецьких військ генерал-лейтенантом К. Гренером і колишнім генерал-лейтенантом російської лейб-гвардії П. Скоропадським 24 квітня 1918 р., після встановлення гетьманського правління і до виводу союзних військ в Україні не передбачалося власних військових формувань, крім поліцейських частин. Отримавши за німецькою допомогою владні повноваження, новоспечений гетьман мав беззаперечно дотримуватись своїх обіцянок і, покладаючи захист країни на німецькі та австро-угорські багнети, здійснити розформування залишків російської царської армії та озброєних угруповань, що виникли протягом 1917—1918 рр. Але як будь-який кадровий військовий, П. Скоропадський плевав надію на створення власної армії, що забезпечували б підвалини його влади. Все життя він вважав головною причиною свого падіння обмеженість у часі для створення боєспроможного війська. На наш погляд, саме його відсутність у листопаді 1918 р. штовхнула гетьмана на крутий політичний віраж, наслідком якого стало визнання вступу України до федерації небільшовицької Росії і блокування з "білим рухом". Чітко усвідомлюючи відмінність функціонального призначення поліції і армії, він розумів, що з поразкою Центральних держав у світовій війні поліцейських сил для захисту української державності буде недостатньо. Але впровадження в життя поглядів гетьмана на розбудову власної армії спочатку унеможливлювала політична позиція німецько-австрійських союзників. У військовій галузі маріонеткова залежність гетьманату П. Скоропадського від Центральних держав була найпомітнішою.

Зовнішньополітичні причини стали головним мотивом, який змусив Центральні держави дозволити Україні переглянути свою воєнну доктрину. Після ліквідації за наслідками Брестського миру Східного фронту Центральні держави отримали можливість сконцентрувати значні збройні сили в Західній Європі і зосередитись на наступі до

Тимощук Олександр Валентинович — кандидат історичних наук, доцент, заступник начальника Кримського факультету Університету внутрішніх справ, полковник міліції.

Примітка редакції. Цитати і назви служб Державної варти подаються за орфографією архівних документів.

Парижа. Навесні 1918 р. лінія фронту пролягала у 70 км від столиці Франції, і саме тоді Скоропадський і Гренер домовлялися про українську армію з виключно поліцейськими функціями. Але наприкінці липня відбулася зміна стратегічної ініціативи на Західному фронті. Об'єднана Європейська армія Антанти під командуванням французького маршала Фоша відкинула німців за р. Марну. Військові союзники Німеччини почали вивувати з війни на її боці¹. Тому при розвалі Центрального блоку будь-які військові союзники могли статися Німеччині в пригоді. 13 серпня 1918 р. кайзер Вільгельм II офіційно запросив гетьмана Павла особисто приїхати до Німеччини з 3 до 17 вересня. Наслідком зустрічі стало узгодження з кайзером і німецьким урядом справ про "націоналізацію" українського кабінету міністрів, визначенню долі Холмщини і російсько-українського кордону, а також створення української армії з попередньою чисельністю в 120 тис. осіб і з подальшою до 400 тис. осіб. З урахування питань П. Скоропадський отримав обіцянки повного сприяння Німеччини².

Зазначені історичні факти суттєво вплинули на зміну загальної ролі збройних сил в охоронній системі гетьманату. До візиту гетьмана в Німеччину Українська Держава фактично не мала власної армії, на яку б покладався захист від зовнішнього ворога. Проте Військове міністерство у складі урядового кабінету було оголошене відразу. 3-го травня гетьман призначив начальником Генерального штабу полковника О. Сливінського тимчасово виконувати обов'язки міністра військових справ і флоту, з 9 травня їх став виконувати генеральний хорунжий О. Лігнау, а з 21 травня було призначено постійного міністра — генерального бунчужного О. Рагозу³. Військове міністерство мало продовжити курс, започаткований за часів Центральної Ради, — на демобілізацію збройних залишків старої армії, що відповідало стратегічним планам Центральних держав і позбавляло опозицію реальних шансів на антигетьманський виступ.

В одному з перших травневих наказів військового міністра в армії було оголошено, що "єдине призначення армії є тільки охорона Держави від ворогів зовнішніх і внутрішніх, з сучасного моменту армія є аполітична". Було наказано всім "Начальникам Головних управлінь, інституцій і муштрових частин відібрати підписки від усіх військовослужащих старшин і урядовців про неналежність їх ні до яких політичних партій і спілок і про те, що поки вони існують на військовій службі, наперед належати не будуть"⁴.

Залежність від союзників з одного боку і тверде усвідомлення в необхідності розбудови власних збройних сил — з іншого, відразу штовхнули гетьмана на шлях дипломатичного маневрування у військовій галузі. Якщо наявність в Українській Державі Військового міністерства виправдовувалось перед німецько-австрійським командуванням демобілізаційними і наступними (після виводу військ союзників з України) мобілізаційними завданнями, то для залишення за собою "військової спадщини" гетьману необхідно було надати цьому процесу

легітимного характеру. Тобто розповсюдити на військові формування, які існували на той час на українській території, статус поліцейських частин. Тому серед основних напрямів здійснення військових планів П. Скоропадського були насамперед такі, що стосувалися охоронно-карної діяльності армії. А саме: створення при штабах територіальних скадрованих об'єднань і з'єднань охоронних підрозділів, які в майбутньому мали стати розгорнутими військовими частинами; створення військових формувань спеціального призначення і особливих органів, на які могли б покладатися завдання з охорони внутрішнього спокою в державі і безпеки урядових інституцій. Передбачалося також використання органів військової розвідки для інформаційного забезпечення охоронної діяльності, а військової юстиції — для розслідування антидержавних та інших важких злочинів, засудження злочинців та виконання покарань.

Крім того, за часів гетьманату здійснювалося й певна воєнізація цивільного управлінського апарату. Проголошення П. Скоропадським Української Держави 29 квітня 1918 р. відбувалося з урахуванням національної державної традиції. В Україні з XVII ст. військовий гетьманат був відомий як форма державного правління, а полкова адміністративно-територіальна система як форма державного устрою. Отже гетьман і його найближче оточення — голови місцевої адміністрації в Українській Державі 1918 р. теж мали бути військовими. Цього принципу під час своїх владних повноважень П. Скоропадський дотримувався непохитно. Всі посади губернських старостів, столичного і Одеського міських отаманів передбачали військові звання генеральних старшин, а повітових старостів і Миколаївського отамана — полковників. Центральна гетьманська адміністрація була також побудована на військових засадах. Абсолютна більшість її особового складу мала військові звання або ранги військових урядовців і була пов'язана з охоронною діяльністю.

Таким чином, серед військових інституцій, які з самого початку утворювалися для залучення до охоронно-карної діяльності, слід розглядати установи військової розвідки і юстиції центрального апарату Міністерства військових справ; штаби корпусів та дивізій, розташованих у губернських та деяких повітових містах, з комендантськими сотнями і військово-судовими органами при них; Сердюцьку дивізію, полк Січових Стрільців, українські з'єднання, які знаходилися під контролем німецькою і австрійського командування (Запорізька і 1-а Козацько-стрілецька дивізії), а також військово-охоронні підрозділи та установи центральної і місцевої гетьманської адміністрації.

Після візиту гетьмана до Німеччини схема управління майбутньої української армії визначилася остаточно. Військовий міністр, який входив до складу урядового кабінету, об'єднував діяльність усіх центральних військових установ. Йому безпосередньо підпорядковувалися три заступники, які керували головними галузями управління армією. Окремі структурні підрозділи Військового міністерства (головні управ-

ління і управи), що знаходились у безпосередньому підпорядкуванні військового міністра, були також і в оперативній підлеглості начальника Генерального штабу. У процесі розвитку військових стосунків між гетьманським, кайзерівським і цісарським командуванням на підставі нової воєнної доктрини Української Держави відбувалася й зміна ролі її армії в охоронній системі гетьманату. Територіальні військові установи поступово позбавлялися поліцейських функцій і все більше зосереджували свою діяльність на військово-мобілізаційній роботі. Але при зміні політичного курсу гетьмана з німецького на російський знову стали виникати військові формування, що мали охоронні функції. А в період повстання Директорії загальне керівництво чинностями з охорони державної безпеки і внутрішнього порядку повністю перейшло до військового міністра. Мобілізація до війська стала розглядатися як основний захід у забезпеченні його боєздатності у боротьбі з ворогами гетьманської влади.

Підвалини військового будівництва Української Держави заклали закони від 24 липня "Про загальний військовий обов'язок" і від 1 серпня "Про політично-правове становище служачих військового відомства".

20 жовтня гетьман затвердив урядову постанову "Про Окремий корпус" і закон "Про учот і залик пробуваючих межах Української Держави офіцерів й поверхстрокових унтер-офіцерів бувшої Російської Армії та бувших юнкерів військових шкіл". Всім цим категоріям військовозобов'язаних віком до 35 років належало протягом тижня прибути до місцевого військового начальника і стати на облік. Урядом асигнувалося 8 млн крб на створення в Українській армії зразково-інструкторських частин Окремого корпусу для зміцнення державної безпеки і громадського спокою. Командири полків і вище призначалися особисто гетьманом. В його безпосередньому підпорядкуванні знаходився і командир корпусу. Але матеріальне забезпечення частин здійснювалося Військовим міністерством. Їхня службова діяльність регламентувалася царськими військовими статутами⁵.

Комплектування зразково-інструкторських частин мало здійснюватися у прикордонній смузі. Саме тут місцевим державним органам, на думку гетьманських урядовців, найбільш потрібна була допомога у забезпеченні громадського порядку, на якому негативно відбивалося австрійсько-угорська евакуація, повернення полонених, потік біженців з Росії і прикордонні сутички з озброєними комуністичними загонами. Але добровільно-примусова мобілізація молоді до Охоронного корпусу не викликала в неї патріотичного ентузіазму. Зразково-інструкторські частини комплектувалися з великими труднощами. Добровольців було небагато, а призовники шукали привід для уникнення від служби.

8 листопада було оголошено достроковий призов до Української армії 164 тис. юнаків 1899 року народження⁶. Новий Статут військової повинності, що набрав чинності з того ж дня, встановив її обов'язковість для всіх чоловіків України. Статут дещо змінив умови

призову на службу, залишивши загальний принцип комплектування Української армії, тобто на дійсну службу військовозобов'язані потрапляли шляхом жеребкування.

На наш погляд, охоронна концепція гетьмана П. Скоропадського не передбачала постійного залучення армії до наведення порядку в межах країни. В умовах налагодження громадської безпеки і тенденції до усталеності правового життя в державі, чим визначився початок осені 1918 р., відбувалося розмежування діяльності в охоронній галузі поліцейських і військових сил згідно з їхнім функціональним призначенням. Разом з тим слід зауважити, що цей процес був короткочасним. З початком виведення союзних військ з території України і антигетьманським повстанням Директорії гетьман знову був змушений оголосити про вжиття надзвичайних заходів із застосуванням військ.

¹ Див.: *Новая история. Часть вторая. 1871—1917* / Под ред. Н.С. Овчаренко. М., 1976. С. 526.

² Див.: *Новости дня*. 1918. 8 сентября; Нагаевский І. Історія Української Держави двадцятого століття. К., 1993. С. 152—153.

³ Див.: *Державний вістник*. 1918. 16 травня; Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних замгань. Львів, 1996. С. 182.

⁴ Див.: *ЦДАВО України*. Ф. 1074, оп. 4, спр. 3, арк. 39.

⁵ Див.: *Державний вістник*. 1918. 22 жовтня; *Армія*. 1918. 22 листопада.

⁶ Див.: *Мироненко О. Розбудова національного війська режимом П. Скоропадського* // Історико-політичні уроки української державності. К., Донецьк, 1998. С. 318—319.